

. Зміст програми навчальної дисципліни «Верховенство права»

Модуль 1. Ідея верховенства права: історія та сучасність

Тема 1. Вступ до курсу. Ідея верховенства права

Мета навчального курсу, його теоретична та прикладна значущість для сучасного юриста. Місце навчального курсу в системі юридичних навчальних дисциплін. Зміст та структура навчального курсу.

Ідея верховенства права як антитези свавілля. Доктрина верховенства права як результат боротьби західної цивілізації за свободу людини від державного свавілля. Верховенство права і поняття права. Верховенство права в сучасному світі.

Тема 2. Генеза та розвиток ідеї верховенства права

Витоки ідеї верховенства права: античність і середньовіччя. Платон і Арістотель про верховенство права: «верховенство законів, а не людей». Опозиція волі та розуму: «під Богом і законом».

Боротьба проти абсолютизму у XVII-XVIII ст.ст. Аргументи судді Едварда Коука щодо незалежності судової влади та її опозиційності спробам посилити королівську прерогативу. Джеймс Гаррінгтон про верховенство права. Іммануїл Кант та ідея підпорядкування держави праву. Німецька доктрина правової держави. Співвідношення концепцій верховенства права і правової держави.

Оформлення сучасної концепції верховенства права. Альберт Венн Дайсі про принципи, що складають верховенство права. Розвиток доктрини верховенства права у XX ст. Фрідріх Август фон Гаєк про ознаки закону, що гарантує свободу індивіда. Концепція «внутрішньої моральності права» Лона Л. Фуллера: вимоги до законотворчості. «Проблема донощика» у світлі верховенства права. Трансформація концепції верховенства права в контексті історії XX ст. Критика ідеї верховенства права: джерела та форми.

Тема 3. Сучасні концепції верховенства права

Різноманітність сучасних концепцій верховенства права: спільне й відмінне. Консенсус щодо легітимних цілей принципу верховенства права. Верховенство права у широкому та вузькому розумінні. Верховенство права (*rule of law*) і верховенство через право (*rule by law*). Формальні і змістові концепції: сутність, переваги і недоліки. Складові верховенства права за Робертом С. Саммерсом: переваги формальної теорії. Концепція Томаса Бінгема: вісім правил верховенства права. Рональд Дворкін про сучасні дискусії в рамках концепції верховенства права. Сучасна англо-американська правова думка про верховенство права (Джеремі Волдрон, Пол Гаудер, Джозеф Раз, Браян Таманага та ін.).

Доктрина верховенства права у міжнародних документах. *Доповідь про верховенство права* Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційської Комісії). *Контрольний перелік питань для оцінки дотримання верховенства права (The Rule of Law Checklist)*, мета його видання та зміст. Основні вимоги верховенства права у документах Венеційської комісії: законність, правова визначеність, запобігання зловживанню повноваженнями, рівність перед законом і недискримінація, доступ до правосуддя, захист прав людини.

Модуль 2. Верховенство права як комплексний принцип

Тема 4. Законність як вимога верховенства права

Сутність принципу законності. Складові принципу законності. Ієрархічна вищість приписів актів права. Дотримання приписів актів права. Зв'язок між правом міжнародним і правом національним. Нормотворчі повноваження виконавчої влади. Законодавчі процедури. Винятки за надзвичайних станів. Обов'язок виконати приписи актів права. Співвідношення законності з іншими вимогами верховенства права. Співвідношення законності та справедливості. «Формула Радбруха». Розкриття принципу законності в документах

Венеційської комісії. Застосування принципу законності українськими судами та Європейським судом з прав людини.

Тема 5. Правова визначеність як вимога верховенства права

Сутність принципу правової визначеності. Складові принципу правової визначеності. Доступність законодавства. Доступність судових рішень. Передбачуваність актів права. Сталість і послідовність приписів права. Легітимні очікування. Унеможливлення зворотної дії. Принципи *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege*. Принцип *res judicata* як елемент правової визначеності. Співвідношення правової визначеності з іншими вимогами верховенства права. Розкриття принципу правової визначеності в документах Венеційської комісії. Застосування принципу правової визначеності українськими судами та Європейським судом з прав людини.

Тема 6. Запобігання зловживанню повноваженнями як вимога верховенства права

Заборона державного свавілля. Обмеження дискреційних повноважень органів державної влади. Поняття дискреційних повноважень. Критерії розмежування дискреції та свавілля. Механізми запобігання зловживанню дискреційними повноваженнями. Судовий нагляд за здійсненням дискреційних повноважень. Обґрунтованість владних рішень. Обов'язок обґрунтування рішень органами публічної влади. Судовий розсуд. Розкриття вимоги заборони державного свавілля в документах Венеційської комісії. Застосування вимоги запобігання зловживанню повноваженнями українськими судами та Європейським судом з прав людини.

Тема 7. Рівність перед законом і недискримінація як вимога верховенства права

Рівність як правова цінність і принцип. Ідея рівної гідності та рівної поваги до кожного. Рівність формальна і фактична. Рівність за приписами права та рівність перед законом. Поняття та ознаки дискримінації. Типи дискримінації та аргументи на її захист. Антидискримінаційне законодавство. Спеціальні заходи

(позитивна дискримінація). Розкриття вимоги рівності перед законом та недискримінації в документах Венеційської комісії. Застосування вимоги рівності перед законом та недискримінації українськими судами та Європейським судом з прав людини.

Тема 8. Доступ до правосуддя як вимога верховенства права

Верховенство права і правосуддя. Судова влада. Роль суду у забезпеченні верховенства права та його вимог. Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами. Критерії суддівської незалежності та безсторонності. «Федераліст» про систему забезпечення незалежності судів. *Основні принципи незалежності судових органів. Бангалорські принципи поведінки суддів.* Елементи незалежності суддів у практиці Європейського суду з прав людини. Ефективний доступ до правосуддя. Судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади. Незалежна адвокатура як умова доступу до правосуддя. Проблема виконання судових рішень в Україні: практика Європейського суду з прав людини. Розкриття вимоги доступу до правосуддя в документах Венеційської комісії. Застосування вимоги доступу до правосуддя українськими судами та Європейським судом з прав людини.

Тема 9. Дотримання прав людини як вимога верховенства права

Людська гідність як фундамент прав людини та правова цінність. Гідність як судовий аргумент (справа «Громадський комітет проти тортур проти Держави Ізраїль» (аргументація Аарона Барака), справа про конституційність Федерального закону Німеччини «Про авіаційну безпеку»). Захист прав людини як невід'ємна складова верховенства права. Концепція позитивних та негативних обов'язків держави у сфері прав людини: зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати. Права людини, демократія та верховенство права. Розкриття вимоги дотримання права людини в документах Венеційської комісії. Вимога дотримання прав людини у практиці українських та іноземних судів, Європейського суду з прав людини.

Модуль 3. Актуальні проблеми верховенства права

Тема 10. Верховенство права в умовах надзвичайних ситуацій

Поняття надзвичайного стану в західній інтелектуальній традиції (Карл Шмітт, Джорджо Агамбен). Проблема співвідношення надзвичайного стану та верховенства права: основні підходи (пріоритет надзвичайного стану, слабка версія пріоритету верховенства права, сильна версія пріоритету верховенства права). Проблема співвідношення норми і винятку. *State of exception* та *state of emergency*.

Верховенство права в умовах військових конфліктів. Тероризм і верховенство права. Правосуддя перехідного періоду і верховенство права. Верховенство права в умовах пандемії: іноземний досвід та українська специфіка. Документ Венеційської комісії *Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування*.

Тема 11. Верховенство права в Україні: стан, проблеми та перспективи

Основні критерії вимірювання верховенства права. Верховенство права в Україні: нормативне закріплення та реальність. Застосування верховенства права та його вимог у вітчизняній законодавчій та правозастосовній практиці. Верховенство права як умова інтеграції України в європейський простір. Судова реформа в Україні: історія та сучасний стан. Чинники, що стримують Україну на шляху до верховенства права, та засоби їх подолання.